

Stille getuigen van een schrijvende zilversmid

Tekst en foto's: Thijs Hagendijk

Alweer enige tijd geleden, oktober 2016 om precies te zijn, vertrok ik met een groepje collega's naar de Protestantse Kerk in Heino om twee zilveren avondmaalsbekers te bekijken. Reden voor dit avontuur was mijn onderzoek naar de Zwolse zilversmid Willem van Laer (1674-1722) die de avondmaalsbekers in 1708 heeft vervaardigd.

De bekers zijn gegraveerd met een inscriptie die duidelijk maakt hoe ze in bezit van de kerk zijn gekomen. "Vrou Eleonore Sophie Bentinck Douariere van Ittersum tot Niehuis Heeft Deese twe Beekers an de Kercke van Heijno vereerd Ao 1708." Het was bijzonder om te horen dat de bekers al sinds die tijd met regelmaat uit de kast worden gehaald om het avondmaal te vieren. Na ruim driehonderd jaar dienen ze dus nog steeds hun oorspronkelijke doel. Dichterbij de zilversmid Van Laer kon ik niet komen.

Willem van Laer was een schrijvende zilversmid en dat maakt hem bijzonder. Tegen het einde van zijn leven dook hij plots op in Amsterdam, waar hij in 1721 een uniek boekje publiceert. Het boekje heeft als titel: *Weg-wyzer Voor Aankoomende Goud en Zilversmeeden*. In dit boekje geeft Van Laer in ruim tweehonderd pagina's een vrij complete beschrijving van alle processen en technieken die een zilversmid volgens hem zou moeten beheersen. Het kan worden beschouwd als een van de vroegste handboeken in zijn soort.

Met vier bekende edities in de achttiende eeuw, inclusief een Mechelse roofofdruk, leek het boekje redelijk succesvol. Zo schrijft een Middelburgse boekverkoper in 1759 dat de *Wegwyzers* "om deszelfs nuttigheid voor de Leerlingen ... dagelyks veel in gebruik zyn".

Voor mijn promotieonderzoek aan de Universiteit Utrecht, vraag ik me af wat voor nut praktische teksten zoals de *Weg-wyzer* hebben gehad, en op welke manier ze zijn gebruikt. Zo logisch is het namelijk niet om een boek te lezen wanneer je wilt leren hoe je iets moet maken met je handen. Het is een stuk efficiënter om in de leer te gaan bij een meester om daar vervolgens letterlijk de kunst af te kijken.

Voor Van Laer was dit geen nieuws. Hij waarschuwt zijn lezers dan ook herhaaldelijk dat het onmogelijk is "alles zo klaar, op 't Papier te brengen, dat men 't, zonder handdadig onderwys ten vollen kan verstaan." Dat geeft te denken. Want wie zou dan het meest met dit boekje zijn geholpen? Waarom moeilijk doen met een tekst? Deze vraag wordt nog relevanter wanneer men bedenkt dat in die periode reeds uitgebreide opleidingstrajecten in het leven waren geroepen door de gilden.

Om meer te weten te komen over mogelijk historische toepassingen van de *Weg-wyzer* heb ik samen met conservator en zilversmid Tonny Beentjes (Universiteit van Amsterdam) reconstructies gemaakt van enkele hoofdstukken. Door de *Weg-wyzer* te lezen alsof wij degene waren die uiteindelijk moesten leren hoe mallen te maken, zilver te gieten, en te solderen, hebben we niet alleen meer inzicht gekregen in de potentiële lezers van de *Weg-wyzer*, maar ook in de historische complexiteit van de achterliggende maakprocessen. Zo bleek tijdens de reconstructies al snel dat de auteur voorkennis vereiste

waar een onervaren leek, zoals bijvoorbeeld ikzelf, niet zomaar over kon beschikken.

Hoewel het boekje zonder meer raakte aan alle noodzakelijke technieken die een zilversmid zou moeten beheersen, ging Van Laers' aandacht voornamelijk uit naar het optimaliseren van de randvoorwaarden, waarbij de uitleg van de basishandeling er doorgaans zelf bekaaid vanaf kwam. Waarschijnlijk achtte Van Laer sommige technieken zo basaal dat hij niet eens de moeite heeft genomen om de lezer hier stap-voor-stap doorheen te loodsen.

Het lijkt er dus op dat effectief gebruik van de *Weg-wyzer* het meest voor de hand heeft gelegen binnen reeds bestaande opleidings-trajecten, waarbij de meester het boekje kon aanvullen waar nodig, of waarbij de leerling kon terugvallen op inmiddels opgedane ervaring. Overigens werd er in zestiende en zeventiende eeuw regelmatig geklaagd door leerlingen over de matige kwaliteit van het onderwijs. Het is goed denkbaar dat de *Weg-wyzer* juist voor deze groep jonge goud- en zilversmeden een uitkomst is geweest en een mogelijkheid bood om geheel zelfstandig en onafhankelijk hun kennis te verrijken.

Terug naar de bekere. Niet alleen zijn ze prachtig gemaakt en getuigen ze van de vakmanschap en kennis van Willem van Laer, ze illustreren ook hoe complex sommige historische technieken zijn geweest. Veel van deze kennis is in de loop van de tijd verloren gegaan. Hier kwamen we bijvoorbeeld achter toen we probeerden om historische soldeertechnieken te reconstrueren op basis van de *Weg-wyzer*.

De auteur waarschuwt al bij voorbaat hoe snel dit verkeer kan gaan. "Hoe veel een Mr. Zilver of Goudsmid aan wel te Soldeeren geleegeen is, heeft veele de schaadelyke ervarentheyd genoegzaam geleert, daarom wil ik den Leerling het myn bekende daar van mede deelen, of het hem ter zyner tyd nog voor eenige rampen mogt bevryen." Inderdaad zijn veel van onze reconstructiepogingen mislukt, maar dat resulteerde in een heel belangrijk inzicht. Grote zilveren objecten zoals de avondmaalsbekere moesten ten tijde van Van Laer in het smidsvuur worden gesoldeerd. Alleen in deze omgeving konden de objecten voldoende heet worden gemaakt om het soldeer te laten vloeien. Dit ging echter gepaard met grote risico's. Reeds gesoldeerde onderdelen konden op-

nieuw smelten en het zilver zelf kon verweren of vervormen in deze hitte. Een zilversmid worstelde daarom altijd met een dilemma: hitte was tegelijkertijd vriend en vijand. In de praktijk kwam het er vaak op neer dat men al snel tevreden was. Hetzelfde gold voor Van Laer toen hij de avondmaalsbekere vervaardigde.

In de voet van de avondmaalsbekere, netjes aan het oog onttrokken, kan men nog iets van dit dilemma terugzien. De klodders soldeer zijn duidelijk zichtbaar net als enkele spleten tussen de verschillende onderdelen. Dit soort defecten zouden eenvoudig kunnen worden opgevat als de tand des tijds, of het resultaat van latere reparaties. Op basis van de *Weg-wyzer* en onze reconstructies, kunnen we nu echter met grote zekerheid zeggen dat deze defecten juist zijn ontstaan tijdens het oorspronkelijke maakproces. Van Laer was allang blij dat alle onderdelen aan elkaar zaten en dat de bekere redelijk ongeschonden uit het vuur kwamen. Van die paar defecten, netjes buiten het zicht en onderaan de voet, had uiteindelijk niemand last.

Het onderzoek is inmiddels afgerond en het verhaal van de avondmaalsbekere is wereldkundig gemaakt. Er is over de bekere verteld op een

conferentie in Padua (Italië) verleden jaar, en afgelopen juni zijn de bekere nog gepresenteerd op Princeton University (VS).¹⁾ Daarnaast duiken ze op in een wetenschappelijk artikel dat enkele weken terug is gepubliceerd. Wie meer wil weten, of interesse heeft in het artikel kan mij uiteraard benaderen. Ik ben de kerk te Heino zeer dankbaar voor het geboden vertrouwen en de gastvrijheid. (t.hagendijk@uu.nl)

Bijschriften bij de foto's:

Foto 1: Twee avondmaalsbekere (1708) vervaardigd door Willem van Laer.

Foto 2: Titelpagina *Weg-wyzer voor Aankommende Goud en Zilversmeeden* (1721). Collectie Bibliotheek Rijksmuseum.

Foto 3: Reconstructie historisch solderen.

Foto 4: De binnenzijde van een van de avondmaalsbekere. De klodders soldeer en spleten zijn aangegeven met de blauwe pijlen.

¹⁾ N.B.: De bekere hebben de gemeente niet verlaten.